

- ²⁰ VOINOVICH Géza, „Arany János írói bátorsága”, Budapesti Szemle, 1932, 305.
- ²¹ HORVÁTH János, *A nemzeti klasszicizmusunk irodalmi ízlése* = H. J., *Tanulmányok*, Bp., 1956, 436. skk.
- ²² AJÖM XVI. 225. Arany Tompa Mihálynak, 1853. május 23.
- ²³ SZÖRÉNYI László, *Arany János Visszatekintés című versének képanyaga*, ItK, 1970, 322–345.
- ²⁴ *Régiebb versek tisztázata*, MTA Kt. K 509.
- ²⁵ SZÖRÉNYI 1972, 274.
- ²⁶ „Hogyan érdekelhetnék Önt az én hétköznapjaim? – Nem épen homályosan futott iskolai pályám derekáról ábrándim színész csoport-hoz vezettek, mellynek művészete, mint nyakon öntés jeges vízzel, akárkit is kiábrándítottak volna.” – AJÖM XV, 53. Arany Petőfi Sándorhoz, 1847. február 11.
- ²⁷ Toldy Ferencet is hasonlóképpen instruálja Arany a *Magyar Költészet Kézikönyvébe* készülő életrajz kapcsán: „Az én életpályám, noha büntől, ártalomtól ment, egy pár oly gyöngeséget tűntet fel, a mit nem szeretnék, hogy már életemben olvassák. A 'K[ézi] Könyv' nagy részben ifjak kezébe jut... kik talán épen vezetésem alatt lesznek... A tanulói pálya, mit oly töredékesen futottam, s az erre következő kóborlás szegyenítőleg hatna rám, ifjú emberekkel szemben, kik meg nem foghatnák hogyan lehet ily előzmények után tanszékre ülni. [a levél végén visszatér a témára: nem akarja, hogy kalandos története] [...] köz ajkon forogjon még most. Gyöngeség, de engem teljes életben ily gyöngeségek kínoztak. Tudom, hogy mások helyzetemben az efféle kiugrásokat geniestic gyanánt árulnák, de engem (hogy szójátékkal fejezzem ki) nagyon geniesticnek. Ha nem leszek akkor...” AJÖM XVI. 1022. Arany Toldy Ferencnek 1857.

A hím veréb és a pillangó

Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája
a 19. század utolsó harmadában

1879 egyik téli estéjén 10 óra tájt komoly dolgok zajlottak a „Tata”-nál. Négy fiatalember véres ultimátumot fogalmazott meg. A formai szempontból is kifogástalan perirat szövege – mely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában olvasható – a következő volt:

Felolvasatván Dolinay Gyula hátírata, melyben megtagadja a *czilinder bort*, megbotránkozással fogadtatik, s határozatban egyhangúlag, hogy a „szomjazók” kérelme megvitattván, ha ismét tagadó válasz érkeznek „fel”[,] a tagok ünnepélyesen és komolyan köteleznék magukat, a „Hasznos Mulattató” és a „Kis Kurvák Lapjába” többé soha sem írni, azon indoklással[,] mert Dolinay Gyula eljárása nekünk sem nem „hasznos”[,] sem nem „mulattató”

Reviczky Gyula
Komjáthy Jenő
Aradi József
Mikszáth Kálmán.

Megkockáztatom, hogy Mikszáth, a jogi okirat feltételezett és tanult szerzője – aki egyébként az 1878-ban íródott, *Az örökös vőlegény!* című elbeszélésében adta rendkívül plasztikus rajzát a Tatanak –, valamint három, meggondolatlanul fiatal író társa tulajdonképpen joggal háborgott és nyúlt a jogvédelem utolsóinak kínálkozó eszközeihez. Dolinay Gyula, a *Hasznos Mulattató* és a *Lányok Lapjának* szerkesztője ugyanis, aki jó szimattal – kivárva barátai anyagi kiszolgáltatottságának és megszorultságának végső pontját – mindig az utolsó pillanatban érkezve, költő- és író társai verseit, írásait ötösével, tízesével nyomott áron vásárolta meg lapjai számára, vérlázítóan cinikusan, mellesleg egy kávéházi kisasz-

szonnyal múltatván a kései időt, ezt üzentte fel a galérián ülő barátainak és munkatársainak:

Az indoklás tekintetbe vétetvén, *saját tárcák terbére* egy liter Kőbányán termett fehér bor ezennel utalványoztatik.²

Valljuk be, azért *ezt* mégsem gondoltuk volna. Legtöbbünkben ugyanis a mai napig él valami olyan kép, de legalábbis érzés, hogy ha volt patetikus és szemérmes (vagy álszemérmes) időszaka irodalmunknak, az az 1849-et követő fél évszázad. Ez még akkor is így van, ha azóta például nem pusztán a Greguss Ágost és Gyulai Pál által cenzúrázott és a nagyközönség számára megrostált Petőfi-életművet ismerjük; ha azóta már olvassuk Arany János saját korában sosem publikált verseit is; ha azóta Tompa Mihály nekünk már nemcsak a korszakszimbólummá növekvő *A gólyához* vagy a finoman és átlátszóan moralizáló *Virágregék* költője, hanem a csak a halála után ötven évvel felbontható hagyatéék erotikus verseinek írója is... és még hosszán sorolhatnám, mi mindent, illetve mi mindent *is* tudunk. (És még korántsem tudunk mindent...) Mégis, az abszolutizmus és a dualizmus évtizedeinek irodalma szinte ma is hasonló képet idéz legtöbbünkben, mint amilyet annak idején, s megteremtői, a – jobb elnevezés híján – akadémikus irodalom, azaz a bevett elnevezéssel élve: népnemzeti irány³ vezetői, elsősorban maga Gyulai Pál, ezt roppant helyénvalónak ítélnék.

Az a Gyulai Pál, aki mindent megtett annak érdekében, hogy a kiegyezés előtti és körüli kor gründolási, újraalapítási és újrakezdési lázában megpróbálja megszerezni, módszeresen megkaparintani magának és szűk baráti körének azt a szellemi és egzisztenciális uralmat, amely az irodalmi közélet szinte teljes felügyeletét jelentette. Manapság nyilván nehezen elképzelhető, hogy az irodalmi és a tudományos közéletben mekkora hatalma lehetett az Arany nevét lobogóul használó Akadémiának, valójában – mondhatni – kizárólagos ügyvivőjének, Gyulai Pálnak, hiszen az irodalomra szánt pénzek: a pályadíjak, a könyvkiadási lehetőségek és a publikációs fórumok, sőt az egyetemi oktatóhelyek nagy többségének elosztása is a tudós társaságtól, lényegében azonban Gyulaitól függött.⁴ És Gyulai rendszerint élt is a hatalmával. Ítéleteiben mindinkább tévedhetetlennek és megfellebbezhetetlen-

nek gondolta magát. Egyre inkább úgy vélte: ő hivatott megmondani, hogy ki léphet be a magyar irodalom (és az akkor még kevésbé különvált irodalomtörténet és irodalomkritika) kapuján, hogy mi is egy, illetve az irodalmi mű ismérve, milyen tematikai, stílusbeli és nyelvezeti kritériumok alapján születhet irodalmi alkotás, mi kerülhet be, illetve minek muszáj kikerülni az irodalmi pantheonból.

Az 1850-es évek végétől módszeres és koncepciózus terv alapján haladt afelé, hogy szűk baráti körének (ahol szinte kötelező volt az erdélyi származás és a református felekezethez való tartozás, valamint a Deák-párthoz közelálló politikai gondolkodás) segítségével teljes hatalmi pozíciót birtokoljon a magyar irodalmi életben. Az ideológiai elhatározás és eszmerendszer kidolgozása mellett kiváló érzékkel ismerte föl, hogy az egyre színesező szép-irodalmi piacot (illetve az arról szóló beszéd lehetőségét) csak úgy lehetséges hosszabb távon irányítani, ha egyrészt az intézménysített (publikációs és oktatói) fórumokra is ráteszi a kezét (Athenaeum Kiadó, *Budapesti Szemle*, a bevászási procedúrával járó írói kör: a Kisfaludy Társaság vezetése, egyetemi katedrák birtoklása, de nem feledkezett meg a nagyközönség igényeiről sem, amikor megindította az *Olcso könyvtár* című, több száz kötetet produkáló, kiváló sorozatot stb.).

Emellett folyamatosan élt az önreklámozás eszközével. A dicso nemzeti múltra: a reformkorra és a szabadságharcos időkre, de leginkább az abszolutizmus korára hivatkozva mindegyre azt sulykolta a fejekbe, hogy ő és szűk köre az, akik jogfolytonosan átörökölték azt a nemzeti vátesz-pozíciót (itt különösen nagy szükségük volt Arany János nevére), amely az irodalmat és az irodalomról való beszédet, ítélezést a nemzeti érzelmek legfőbb kifejezőjévé, sőt a nemzet iránymutatójává teheti. A legkisebb akadémiai és Kisfaludy Társaság-béli eseményről is – mint amilyen nemzeti ügyről – minden újság aprólékosan és fáradságtalanul tudósított, az Athenaeum Kiadó egészoldalas ajánlatai nem hiányozhattak a korabeli politikai, szépirodalmi, de még az amúgy lenézett női és lassan beinduló bulvárlapok hasábjairól sem. Amikor pedig újabb „örhelyet” sikerült megszerezniük, azt nyomban felhasználták, és már a következő erődemonstráció alapjaként és

bizonyítékaként mutatták föl. De ez még mindig nem mutatkozott elégnak.

Gyulai zseniális menedzsertípusú vezetése ott bicsaklott meg, amikor egyre inkább elhatalmasodott rajta az a gondolat, hogy nem elég pusztán egyedülinek látszani, de egyedülinek is kell lenni: azaz az ő körén kívüli, minden más irodalmi csoportot, elképzelést, újítást ki kell szorítani és el kell lehetetleníteni. Nem kétséges, hogy ennek a hatalmi váagnak egyrészt lehetnek lelki okai (Gyulai feltűnően kis termetű ember volt, ezért járt pl. folyton magas cilinderben; magánélete nem szűkölködött a szomorú eseményekben; sikertelennek bizonyult a színészi, majd a költői pályafutása is stb.), de egészen biztosan voltak őszinte érzésekből és az értékvédelmező szerepből eredő mozgatórugói is. Nem gondolom, hogy Gyulai maga lett volna a megtestesült sátán, aki csupán önös érdekek alapján nekitámadt mindenkinek, aki szellemi vagy egzisztenciális hatalmát fenyegetni próbálta. Valószínűleg egyre inkább önmaga is hinni kezdte: a nemzeti érdek azt kívánja, hogy ő és baráti köre őrizze a nemzeti lángot; hogy ő a kiválasztott arra, hogy a nemzet irodalomképét kialakítsa, s az ideális és optimális irodalmi életet megvédje a méltatlan betolakodóktól.⁵ Hogy pedig ez mégiscsak milyen anomáliákkal, megbántásokkal terhelt (és sokszor nemtelen eszközöktől sem mentes), hamis és fals képet mutató helyzethez vezetett, azt még ma is csak kevesen tudjuk, hisz számos, koronként más és más irodalompolitikai okból, szinte ma is azt a képet tanuljuk és ismerjük (azaz inkább: véljük ismerni) a korról, amelyet több mint száz éve a Gyulai-féle koncepciózus és kőkeményen végrehajtott „PR-munka”⁶ rajzolt meg.

A Gyulai Pál nevével fémjelzett hivatalos (népnemzeti) irodalom tehát nem akarta érzékelni a magyar irodalmi élet változásait, az irodalomról való gondolkodás megújulásának igényét. *Látszólag* tudomást sem vett az újonnan érkező irodalmár nemzedékekről. Az elméleti, az ízlésbeli és a személyi kérdéseket a hatalmi szóval és üldözéssel igyekezett megválaszolni, s ha kellett, megfékezni. Az új írókört nem pusztán a saját berkeibe nem eresztette be, de teljességgel megpróbálta őket kizárni az irodalomból való megélhetésnek minden területéről.⁷

A harc legnagyobb ütközetét talán az ún. kozmopolita-vitában vívták meg, de roppant egyenlőtlen módon. A magyar irodalom egyik legkülönösebb vitája zajlott itt. Egyfelől, azaz Gyulaiék táborából, csak néha érkezett egy-egy megsemmisítő, arisztokratikus kinyilatkoztatás valamely nagy tekintélyű orgánumban, míg másfelől, a fiatal költők nevenincs, illetve kis vidéki lapokban üzengettek sűrűn a másik tábornak, már-már monomániásan görcsös igyekezettel. A fiatal írók köre által képviselt és bennük megtestesülni vélt kozmopolita költészet körül kialakult vita irodalmi életünk kor- és korszakmeghatározó eseményévé nőtt. A vita kirobantója maga Arany János volt, aki az 1877-ben írt *Kozmopolita költészet* című, 1878-ban a *Fővárosi Lapok*ban publikált versében emelte föl ellenük hangját, s a kozmopolita poézist a „dalok korcsának” nevezte.⁸ Arany verse mögött sokan sejtették már akkoriban is Gyulait,⁹ mindenesetre innentől fogva az irodalomban a népies tárgyú és nyelvezetű, a hazafias érzés inspirációját előtérbe állító, illetve a városi tárgykört választó, elvontabb kép- és nyelvhasználatú, a nemzeti tulajdonságok helyett az örök emberit hangsúlyozó költészet között évtizedekig dúló harcot kozmopolita-vitának szokás nevezni.

Az eredetileg egy irodalmi irányzatra alkalmazott kozmopolita-ügy az évek során több aktuálpolitikai kérdéskörrel is össze-összekapcsolódott, de legalábbis érintkezett. Így a 70-es évek közepén még a nem magyar (főként cseh és osztrák) származású, a Bach-korszakban idetelepített hivatalnokgárda utálatából eredeztethető idegengyűlölettel, majd a Magyarországra folyamatosan beáramló zsidó bevándorlással,¹⁰ és a már itt élő – elsősorban német és zsidó – lakosság asszimilációjával vagy a kormányzat magyarosító törekvéseinek esetenként túlhajtott értelmezésével. A 19. század végéhez közeledve a kozmopolitizmus fogalma egy sor érzelmi, politikai, sőt nacionalista mellékzöngével telítődött és torzult.¹¹

A fiatal fővárosba érkező fiatal írók csoportosulását leginkább éppen ez a közös meg nem értettség, üldözöttség, s az akadémikus irodalom ellen való lázadás verte össze. (Mindezt persze csak azután, hogy először mindannyian megkíséreltek valamiképpen közel kerülni a Gyulai-féle körhöz.¹²) Az esténként közösen lumpoló vagy – rosszabb napokon – üres kávéjuk mellett a hivatalos

irodalom ellen lázadozó, békétlenkedő írócsoportosulás Új Nemzedéknek (később Petőfi Társaságnak) nevezte magát, – a „hivatalos”, azaz az akadémikus irodalom ellenében, nemegyszer csak homályosan megfogalmazva – a modern témák, az oldott és virtuóz nyelvhasználat, a belső világ rezdüléseinek, érzéseinek, félelmeinek kimondása, a sokszor gyötrődést hozó szerelem bemutatása, az egyéniség szabadsága stb. mellett tört lándzsát. A Budapestre érkező ifjak laza és állandó, diffúz kapcsolatrendszerében kezdetben szorosabb kötelék csak a közös vidékről jövő, azonos iskolába és diákkörbe tartozó tagok között szövődött, s e kapcsolatrendszer csak jó néhány együtt átvirrasztott éj után kezdtek kiszorítani a közös kávéházi időtöltés és elmeélesítés nyomán, valamint a közös hírlapi redakciókban, de legalábbis azonos orgánumok hasábjain való megjelenés alapján szövődő barátságok. A 70-es években, de még a 80-as évek legelején is – vagyis 1883-ig: a balkáni kérdés teljes elmérgesedéséig, a tiszaszlári pörig és a Schulverein-ügyig,¹³ illetve az 1884-es választásokig – ez sokkal erősebb csoportszervező tényező volt az irodalmár-körökben, mint a politikai szimpátia vagy a pártérdekeltség.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a 19. század 70-es éveire meglehetősen sajátos irodalompolitikai helyzet alakult ki Magyarországon, melyre itt csak jelzésszinten, csak néhány területet kiemelve tudok utalni, akkor már érezni, tudni és érteni vélhetünk bizonyos dolgokat.

A kulturális kormányzat ebben az időszakban elsősorban az oktatáspolitikai kérdésekre koncentrált, az oktatásügyi (elsősorban az elemi népoktatás megszervezése) s a népnevelési gondok kötötték le. A szűkebben vett irodalmi közélet és folyamat menetébe nemigen próbáltak beleszólni. Konceptiózus és átgondolt hivatalos kormányzati irodalompolitika nem létezett. Állami irodalmi pályázatok, kiadványtámogatások, szépírói, kutatói ösztöndíjak – ritka kivételtől eltekintve – még nem voltak. Irodalmi kérdésekkel kapcsolatosan általában csak tanári kinevezések, írói segélyezések engedélyezése esetén vagy nagy írói jubileumok szervezésével, szoborállítással összefüggésben intézkedtek. Az elhelyezkedést biztosító irodalmi intézményhálózat kiépítése, felállítás, illetve működésének újbóli engedélyezése, újraélesztése, beindítása a kiegyezés után épphogy megkezdődött. A miniszté-

riumi helyekre ugyan sok volt a jelentkező, de a 80-as évektől ezek a pozíciók – az elmúlt másfél évtized kül- és belpolitikai csatározásainak következtében érzett megcsömörlés miatt – maradék vonzerejüket is elveszítették.

A könyv- és lapkiadói piacon, a szerzői jog törvényi szabályozása híján, az élő magyar írók egyre kevésbé számíthattak arra, hogy valamely kiadó megveszi és kinyomtatja művüket, honoráriumról pedig – néhány írói körtől eltekintve – nem is álmodhattak. A folyóirat- és lapkiadópiac – ha hihetetlen iramban fejlődött is – de még mindig kialakulóban volt, így csak nagyon szűkösen tudta eltartani a redakciók környékén felbukkanó (és a gazdasági változások nyomán egyre nagyobb számban a fővárosba igyekvő) író- és zurnalisztakört, de más lehetőség nem nagyon kínálkozott.

A kiegyezés körüli időszak irodalmáról (szépirodalmáról is!) – egy-két rendkívül tájékozott irodalmár kivételével – mind a mai napig csak hézagos képe van még a korszakot kutató irodalomtörténészeknek is. A 19. század végi irodalomkép ugyanis nagyrészt a kötetben megjelent munkákra és néhány, már a saját korában is fontosnak minősített – főként az ún. „magas irodalom” orgánumainak, tehát a „komoly irodalmi lapok”-nak tartott lapok anyagára épült. Márpedig az ezekben megjelenő irodalom, szépirodalom messze nem azonos a korabeli irodalmi élettellel, s így történhet meg, hogy a kötetben soha meg nem jelenő, a nagynevű lapokból kiszorult irodalmi anyag vizsgálata még számos meglepetést fog okozni. A nem képzett olvasóknak szánt, a nem magas irodalom regiszterébe tartozó, majd a kifejezetten szórakoztatásra szánt újságok anyaga, az irodalmi tömegtermékek nagy része ma ismeretlen masszaként áll előttünk, még akkor is, ha szerzőik nevét – Mikszáth Kálmánét, Reviczky Gyuláét, Szana Tamásét, Kiss Józsefét, Ábrányi Emilét, Komjáthy Jenőét, Petelei Istvánét, Vay Saroltaét (Sándor), Radó Antalét, Justh Zsigmondét, György Aladárét stb. – jól (vagy kevésbé jól) ismerjük.

Az Új Nemzedékhez kötődő írócsoportosulás nemegyszer (és főleg pályájuk első évtizedében) pedig éppen a tömegtermékek piacán volt kénytelen megkeresni a – szó szerint értendő – megélhetést, hiszen az akadémikus irodalom és Gyulai a közelébe sem engedte őket az irodalom általuk kijelölt területéhez. Az Új

Nemzedék tagjai, ha kellett, ponyvaregényt írtak, mint Kiss József a *Budapesti rejtelmeket*. Ha kellett, történelmi ponyvahistóriát, mint Reviczky Gyula *Az Edelény, a holtig bíj szeretőt*. Ha muszáj volt, és – tegyük hozzá – ha Dolinay Gyula éppen gálánabb kedvében volt, lánylapok képaláírásait vagy iszonyatos verses klapanciákat, mint Mikszáth Kálmán például a *Jókai Mór, a komáromi fiú, ki a világot hódította meg* című verses ponyvájában. Ha nem volt más megoldás, akkor szerelmes témájú, pajzánkodó vígjátékot, mint Bartók Lajos *A méheket*.

Ha nem olvastam volna végig közel kétszáz, rövidebb-hosszabb ideig élő, korabeli napilapot, folyóiratot, női lapot, irodalmi vagy irodalmiaskodó újságot stb., valószínűleg nem kaptam volna föl a fejemet a *döngicsélő méhecské* oly gyakori emlegetésére. Így azonban nem lehetett nem észrevenni, hogy a 70-es évek magyar folyóiratait miként lepték el a méhversek.¹⁴ Csak venni kellett egy rózsaszálat, amely igazán nem minősül ritka dolognak a kor irodalmában sem, s máris ott repkedett körülötte egy méhecske.

Tartózkodnék most mindenféle motívumelemzéstől és motívumtörténeti fejtegetéstől, ősidőktől tudjuk, hogy a rózsa alapvető női motívum, s általában a szűzlányt, a szerelmes nőt jelképezi. Hihetetlen gyakorisággal jelent meg, és a motívum páratlan szívóssággal fenntartotta magát évszázadokon át, az antik szerzőktől kezdve a lorettói litánián át folyamatosan. És évszázadok óta az sem titok, hogy amennyiben ez a jelkép valamiféle szűrő-, bökőszerszámmal, hegyes, fölfelé meredő tárgyjal jelenik meg, akkor szinte bizonyosan az ártatlanság, a szüzesség elvesztésével járó nemi egyesülésre, a deflorációra utal.¹⁵

Mellette állandósult egy gyermekdednek látszó motívum, amely azonban hiába annyira mézes, nagyon is rendelkezik szűrőszerszámmal: a méhecske (mely egyébként később a versekben változhat bogárrá, esetleg lepkévé vagy pillangóvá, néha pókká, s a legmélatlanabb esetben, már a 80-as években, hím madárrá), azaz ahogy Mikszáth fogalmaz: a méhecské, „a rózsaszálatk udvarló”, akik buján fürdőzhetnek a rózsa szirmai közt, akár „benne is hálhatnak”, akik „éltek, döngtek, keringtek, játszottak és szerelemtől részegen fetrengtek a rózsák kelyheiben”, akik megsúrhatják a virágot, és fullánkot döfhetnek beléjük. A ró-

zsamotívumot a német koraromantika dinamizálta újra, s a pajzán motívum 19. századi divatja elsődlegesen kimutathatóan onnan érkezett a magyar irodalomba, de megfigyelhető az európai népek vulgáris népdalaiban is.¹⁶ Csokonai óta mindenesetre jóformán valamennyi költőnk megírta (legalább a fiataalkori) rózsaméh-versét, illetve verseit, Vörösmartytól kezdve, Garayn és Petőfin át, egészen Aranyig, Eötvös Józsefig, Madáchig, sőt maga a fiatal Gyulai is írt egy-két vértelenebb rózsaverset. A romantika kedvelt motívumpárosát a század közepén meginduló népdalgűjtési hullámban előkerülő és feltalált népdalok, nóták vulgárizálják, hogy az újromantika – erősen erotizálva és felfűtve – újra felkapja és soha nem látott diadalra vigye.¹⁷

Azt, hogy az erotikus motívumpáros miként vált mind füledtebbé és erotikusabbá, s a mézlopó, rózsát döfő méhecske motívuma miként lett értelmezhetővé ebben az jelentésében is egyre szélesebb olvasói köröknek; valamint „felhasználói” hogyan adagolták erotikus erejét, néhány, a tömegtermékekben megjelent, jól elkülöníthető olvasói csoportoknak szóló példán mutatom meg. A példákat úgy igyekeztem megválogatni, hogy a különböző korú, nemű és érdeklődési körnek szánt műveket körülbelül ugyanattól a szerzőgárdától választottam ki, hiszen így a szerzői szándékoltóság és a tudatosság sokkal inkább bizonyítható. Az Új Nemzedék és a Petőfi Társaság (mely kimondatlanul a Kisfaludy Társaság ellenében jött létre) köréhez köthető példákat vettem tehát, s olyan orgánumból választottam részleteket, amelyekbe ugyanaz az írói kör publikált. Így a *Lányok Lapjából* (vagy ha Dolinay Gyula jobban ráült a pénztárcájára: a *Kis Kurvák Lapjából*) –, amely egy kifejezetten a fiatal lányolvasóknak készült újság volt; egy Reviczky Gyula által szerkesztett, igényes tartalmú és díszes küllemű, főként a tehetősebb nőolvasókat megcélzó, a *Költők lugasa* címet viselő versantológiából; egy képekkel illusztrált, a vidéki és a budapesti középosztálybeli és polgári közönségnek készülő magazinból, a *Magyarország és a Nagyvilágból*; valamint az első bevallottan erotikus újságból, a *Pikáns Lapokból*.

A Dolinay Gyula szerkesztette *Lányok Lapja* az első ifjúsági – főként serdülő lányoknak szóló – újságok egyike volt. A rózsamotívuma közkedvelt témának számított oldalain a 70-es évek

második felében. Hosszú elemző cikkekben olvashatunk a motívum eredetéről és előfordulásairól, az antik kultúrákban neki tulajdonított jelképiségéről, a történelmi korokban feltámadt rózsakultuszokról. A nagy számban közölt „rózsaversek” – melyek tavaszonként amúgy is megsokasodtak –, erősen morális tartalmúak, a szűzi erényesség fontosságára, megőrzésének mindenek felett valóságára utalnak, kendőzöttebben avagy didaktikusabban.

P. Szathmáry Károly (ekkoriban ő is eljárt a Reviczkyék-féle kávéházi estékre, később Trefort Ágoston kultuszminiszter közeli munkatársa, aki a kiseddőzés ügyének magas poszton álló minisztériumi megbízottja) *Kertben* című versében így példálózott:

Most örül a virágsereg,
Hogy játszik rajt a pillangó,
Csókját hagyja minden kelyhen,
Gyors szárnyakon tova lebben...
Az öröm is csak mulandó!

[...]

Virágos kert a lánykebel,
Érzelmi a virágok.
Oh míg ezek ott diszlenek
S nem rombolják az elemek:
Addig virul – tavasz rátok.¹⁸

Az I. B. aláírás mögött rejtezkedő szerző a következő *Virágmesét* küldte intő és némi megrettentéstől sem mentes példamutatóul a szűzies lánykáknak:

Tarka lepke repkedett a rétnek
Szűzvirágán, s rá mosolyogva néztek
A virágok, – csalogatva szépen:
„Szállj le hozzám légy az én vendégem!”

A szép szóra hallgatott a lepke:
Mi tagadás, – volt is arra kedve.
S legelébb is a pallagrózsára,
Majd a büszke mákvirágra szálla.

Volt örömben a rét cifra népe...
Nekem így szólt! – „Nekem ezt beszélt!”
„Ugy szeretlek!” – „Annyit gondolok rád!”
„Nem sokára visszatérek hozzád!”

S nefelejshez szóltnak kevélyen:
„Mért busongsz ott, a bokor tövében?
Jere hozzánk, ünnep van itt, nézzed!
Tarka pille hord nekünk itt mézet!”

Nem felelt ő, de kicsiny szemében
Köny fakadt fel a kevély beszéden;
„Árva vagyok!” – így susog magában,
„Jobb nekem itt, ebben a magányban!”

[...]

Forrón sütnek sugarai a nyárnak
A virágok csak várnak, csak várnak
Ha várnak is, hajh nem jó a lepke!
„Jó virágok, rá vagytok ti szedve!”

S pallagrózsá levelét hullatja,
Mákvirágé egy szálalig alatta,
A többi is hullatoz utána,
S csalfa lepke nem jó, hogy megszánja,

Halljátok ezt, kislányok, kislányok?
Legyetek ti nefelejs virágok!
Gyászos sorsa a kacér, s kevélynek, –
Boldogok a szelídek, szerények!¹⁹

A 70-es évek végéhez közeledve a lap szerzőgárdája – elhagyva a morális felhangokat – egyre nyíltabban és kedvet ébresztőbben kezdett mesélni a fiatal lányoknak magáról a szerelemről, magáról a hódításról és ennek csiklandozó szépségéről. A szerzőgárda – maguk is igen fiatal emberek – egyre inkább tisztábban látta vagy érezte, hogy a most felnövekvő, serdülőkorban lévő (főleg lány) olvasóközönség – mindenféle tilalom ellenére – mekkora érdeklődéssel kutathat a szerelmi motívumokra való utalások után, s nem túl régi emlékeik alapján biztosak lehetnek benne, hogy tinédzserlány olvasóik otthoni pamlagukon elnyúlva mi-

lyen borzongva igyekezhetnek fölfejteti a legáttételesebb szerelmi utalásokat is, így hát verseikben nagyon finom eszközökkel igyekeztek a szerelem testi szépségét is felvillantani, de legalábbis leheletfinoman jelezni, mint például Rudnyánszky Gyula *A tavasz tündére* című darabjában:

[...]

Benne a rózsza tündére:
A virágok közt a legszebb,
Jól tudjátok én vagyok!
Bimbóm alig hogy kifeslett,
Már hódít és ragyog.
A harmatcsepp engem áhit,
A kelő nap fénysugarit
Hozzám küldi legelébb,
És egész nap, egész este,
Játszadozva, hizelegve
Dong köröttem kandi nép.
Lepke száll rám, ha szendergek,
Vagy szorgalmas méhe lep meg,
Hogy kiszivja mézemet.²⁰

Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a kényes irodalmi ízlésű Reviczky Gyula az aranyozott kötésű, igényes metszetekkel teli, nőknek szánt, *Költők lugasa* című szerelmesvers-antológiájába közel húsz rózsaverset válogatott be, a kötetet pedig hangsúlyosan Vörösmarty *Virág és pillangó* című versével rekesztette be, ezzel is jelezve, hogy a magyar irodalom klasszikusainak olyan költeményeit tekinti útmutató példának, amelyeket Gyulaiék és köre kiutasított a magyar irodalomból.²¹ Reviczky *Szerelmem filozófiája* című versét még csak a szerelmi felkínálkozás-el fogadás-elutasítás hármass pillérére építette finoman:

Ha életem magános utján
Egy kis virág hajol felém;
Lágy illat-nyelven így susogva:
Neked virúlok! Légy enyém!...

Nem nézem, mezei virág-e,
Vagy rózsza, aki így beszél,

Hanem megállok és szerelmet
Adok az ő szerelmeér'.

S ba büszke rózsát látok útban
Virulni némán, hidegen:
Tovább megyek s a büszke rózsát
Nem méltatom egy szóra sem.²²

Ugyanebben a kötetben Ábrányi Emil viszont *A pillangó halála* című versében már jóval egyértelműbben és ráérhetőbben glorifikálja a szabadon vállalt, akár csak pillanatokra kéjt adó szerelmet:

Szegény pillangó! Haldokolva ott ül
Egy rózsátón és végperczére vár:
Tolongnak hozzá gúnyos szájalommal
A dolgos hangya és sok bölcs bogár.

[...]

„Botor lény!” mond egy harmadik, nagyorrú
Komoly bogár, ki turja a sarat...
Röpködtél „égtél, enyelegtél folyvást,
A gyönyör leszállt... nos hát mi maradt?”

„Elfonnyadt arcz, lecsüngő, gyöngö szárnyak,
Minden tagodban láz és sorvadás!
Maradtál volna, mint én a homokban,
Most nem halnál meg, hiú kéjvadász!”

Igy szólnak sorra. – Meglebbenti szárnyát
A bágyadt lepke és halkán felel:
„Mit szántok engem? Én e szép világot
Megbánás nélkül, bútlan hagyom el.

A merre szálltam, halmokon, mezőkön
Minden virág szerelmes volt belém,
Mind engem csókolt, engem boldogított
S én valamennyit hévvel ölelém.

CSÁSZTVAY TÜNDE

Ha sejténétek, mit éreztem én át,
Jajgatnátok önsorsotok felett,
S a boldogságnak egy pillanataért
Oda dobnátok minden életet!

Ti szántok engem? Unalom szülötti,
Engem siratni jöttetek ide?
Oh! nyomorultak! Több száz éveteknél
Az üdvösségnek egy lehellete!

Hő napsugár, kék ég, virágok fátyla
Takarta el előlem a valót,
A szerelem ringatva vett karjára,
S most mielőtt ébrednék, meghalok!”

Szólt s hangja elhalt. Egy végsőt sohajtott,
Melyben még egyszer föllángolt a mult
Összes heve...! Aztán, a hol leszállta,
A rózsza szívéen csöndesen kimúlt.²³

A közép- és a kispolgári férfi és női közönségnek szánt *Magyarország és a Nagyvilág* versközleményeit olvasva jól érzékelhető, a fiatal írókör tagjai hogyan merészkedtek egyre ingoványosabb talajra, óvatosan ügyelve, hogy mondandójuk mégis pontosan fölfejtethető legyen, de különösebb pirulásra azért ne szolgáltatson okot:

[...]

Ég azurján csillagtenger,
Csillagok közt holdsugár,
Csillagtenger, mosolygó hold,
Mind a te kinyíltodra vár!

Csillagtenger és holdsugár
Megenyhítik a levegőt,
Nyisd fel hát bimbód zárait
S törj utat szirmaid előtt.”

Nem nyitom én jó szellőcske,
Kis bogár meglopja kelyhem!
Kis bogár csak csókolni jön,
S hogy kebleden megpihenjen!

A HÍM VERÉB ÉS A PILLANGÓ

És a rózsza csábos szóra
Kinyílt szépen, hogy jött a regg,
s alig nyílt meg, a kis méhe
Már a kebelén szendereg.

Tővisével védte magát,
De a méhe csak nem bánta,
S a kis hamis élvvagyólag
*Minden szirmát összejárta.*²⁴

[...]

Mikszáth Kálmán viszont – néhol a korabeli jóízűség határait feszegetve – már jóval közérthetőbb és frivolabb hangnemen próbálkozott *A légyott* című dolgozatában:

A kertbe' várj, ha jó az alkonyat
Sötét rubát öltvén fel, mely alatt
Tovább szövődhet az édes titok.
A kertbe várj; – kicsiny virágaid
A jázmin bokrok megszólítanak ott
Suttogva lágyan, mintha mondanák:
Sorsunk közös, mi is, te is virág,
Egy kéz letép gyöngéden, édesen...
Szebb tájra visz; a szív mellé teszen.
Vizsgáld meg a csukott virágkehelyt
Hol a kifáradt méh tanyát talált
És szívja a méz édes mámorát,
Vigyázd a lombot, a fa ágiról
Elszállt madár után hogy integet;
S szólítsd meg végül a természetet,
Az majd kinyitja titkos lapjait
S ott minden sor szeretni is tanít.

[...]

S ha ott lesz ő, természet légy szelid!
Jó puha fű, tompítsd el lépteit,
Kis lábnyomán üdőbb zöldebb leszesz,
Takard el, éj, ki nálam boldogabb
Körül ölelve karcsu termetér
A kéjbe halsz, mert nem lehetsz setét.
Patak, míg én jövök, regélj neki,

De óvakodj nehogy partidra csald,
Mert ám ha rád tekint elbűvölend,
Vized megáll őt nézni s tó leend.²⁵

A *Pikáns Lapok*, mely az első magyar erotikus lapnak hirdette magát, s a polgári férfiközönségnek szólt, szerzőinek teljes nevét csak ritkán fedte föl. Álnéven írt cikkei kezdetben, 1883-ban még nagyon óvatos csacsкасágokat engedtek meg csupán, beköszöntő szerkesztőségi írásukban pedig kijelentették: „Jegyezze meg, – s ez másoknak is szól! – hogy mi csak pikáns dolgokat közlünk, melyek szórakoztatnak, de meg nem botránkoztatnak senkit.”²⁶ Előfizetési felhívásukban pedig ezt írták: „A magyar olvasó közönségnek olyan lapot akarunk a kezébe adni, mely mentes minden politikai és társadalmi célzásoktól, csupán csak pikáns és érdekes történetekkel fogja lelkét felderíteni... Az érzelgős románcok és novellák ideje bizony már lejárt és az életet nem szabad ignorálni, ha kissé csiklandós is, amit belőle meritünk... Pikánsak leszünk, de nem sértjük az illemet, a jó ízlést. Az életet bemutatjuk a maga valóságában, de tartózkodni fogunk az otromba nuditásoktól, minőket kevésbé őszinte lapok becsempésznek a családokba.”²⁷ Egy teljes évig olyannyira sikerült is óvakodni bármiféle pajzán-ságtól, hogy – pláne mai szemmel – pirulásra alig lehetett bárki-nek oka vasárnapi számainak olvastán. *Ártatlan idézetek* című rovatukban kiragadott és eleinte csak igen nehezen félreérthető klasszikus versidézeteket hoztak, például Aranytól: „Mocsok esett lepedőmön / Ki kell a *vérfoltot* vennem.”²⁸ Kezdetben *Caviár* című rovatuk is ilyesféle aranyköpésekkel kacshintott ki az olvasóra: „A nő, a ki álmában bukik, ingadozik mikor ébren van.”²⁹

Az egy éves higgadt bemelegítés után azonban egyre inkább kezdték megtalálni sajátos hangjukat. A *Caviár*-ban már provokatívabb kijelentésekre is sort kerülhetett: „Vannak asszonyok, akiknek még egy gyárkémény sem imponál.”³⁰ Rövid versecskékben pedig nyíltan megadták a kulcsot a versértelmezésekhez:

Hódító útra indul már a lepke.
Kiséri útján arany fényözön,
Kéjes zszibongás az egész világon:
Minő öröm!

Feslő virágok, rózsabimbó-lányok,
Kék tavasz-ég mosolyog oda fönn:
Miljó virág megnyitja szűzi kelyhét:
A gólya jön!³¹

Vagy aki jobban szerette a művészibb megoldást, antik példaadást kaphatott:

Mars és Venus, olympi lények,
Egyik tenger vér nélkül nem élhet
A másiknak dézsmája kevesebb:
Egy csepp!³²

Az olvasók korrekt és átgondoltan egymásra épülő elemekből való felkészítése után tehát korántsem lehetne azt állítani, hogy meglepetésként érhatték volna őket az olyan alkotások, mint például Argusnak a *Miért mozgott a hím veréb...* című opusza:

Leszáll a nap 's a néma csendben,
Nem hallatszott egy rezzenés.
A rózsá régen álmodozva
Vára a hajnal ébredését;

[...]

Másnap alig, hogy jött a kedves
Etelka híven elbeszélte,
Mint járt a kertbe' nyughatatlan
Keresve szíve régi nyugtát.
S habár a rózsá, szegfű, nárczis,
Kik hozzá máskor oly szerények,
Jól tudták, hogy mi bántja keblét,
Mít sem törődve bánatával
Mind olyan némán álmodozva
Bámult a holdas éjszakába;
(A liliom pláne álmodott már!)
Csupán egy duzzadt lomb tövébe
Társát szüntelen ösztökélve,
(És itt Etelka arra kérte,
Hogy mondaná meg, hát miért is)
Mozgott fészkén egy hím veréb?!

[...]

A kedves látva kedvesének
 Igaz, őszinte, mély szerelmét,
 Megkérdezé, hogy merre hallá
 Mozogni azt, mit tudni óhajt –,
 Dus lomb alatt a gazdag pázsit,
 Oly édes megpihenni rajta,
 Hogy nincs a földnek nászi ágya,
 Mely csak felényi élvezet adna...!
 Hullámzó puha pázsit-ágyon,
 Szerelmi kéjtől áthevülve,
 Mélyre leszálló ismerettel,
Hatféle képből megteremtve,
Lankadatlan buzgalommal,
 Adá tudtára kedvesének,
 Hogy ott a duzzadt lomb tövébe,
 Társát szüntelen ösztökélve,
 Miért mozgott egy hím veréb?!...

Azóta bárha volt idő, hogy
 Etelka újra járt a kertben,
 Nem kérdezé a gyöngyvirágot,
 A rózsát, szegfűt, nárczist, szépet
 Honnét az édes, olthatatlan
 Szerelmi vágy a női szívben?³³

Ezenközben persze egyetlen pillanatra sem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy ez a versike alig pár évvel később született, mint Dóczy Lajos *Csók* című, 1878-ban színre lépő tündéries és igen szende vígjátéka, amely ma már érthetetlennek tűnő, hihetetlen kultúrbotrányt kavart, hiszen sokak szemében már maga a magas kultúrához méltatlannak érzett, túlonként frivol témaválasztása is óriási felháborodást keltett, s Gyulai Pál nem is fukarkodott becsméréssel. Ekkoriban történt az is, hogy a Kisfaludy Társaság, amelyhez Reviczky végső elkeseredésében fordult verseskötetének több éves „Canossa járása” után, úgy ígért megalázó anyagi segítséget a kiadáshoz, hogy azt követelte tőle, tüntesse el kötetéből a perdita-verseket.

Minden arra utal tehát, hogy ezek a fiatal írók, költők úgy jártak, mint Kiss József a kényszerből írt ponyva-regényfolyam egy sorsdöntő pillanatában: vagyis hogy hirtelen, egy adott ponton élvezni kezdték az egyébként legyintésre méltó dolgot. Rá-

ébredtek ugyanis, hogy a megvetett, a szigorúan és bevallottan nem „magas irodalmi terméknek” szánt, populáris műfajokban – a megcélzott olvasóközönség változó erkölcsi tűrőhatáráig elmenve – gátlással vagy gátlás nélkül megpendíthetnek olyan „tiltott” témákat, motívumokat, amelyekre még röpké gondolatot sem mertek volna fordítani a magas irodalmi termékekben, és kipróbálhatnak valami olyan kendőzetlen és egyértelmű megfogalmazást, amellyel nem mertek volna előállni egy sokkal tekervényesebb, sok megfajtott áttétellel és nehezen felfejthető áthallással munkálkodó magas irodalmi regiszterben. Reviczky Gyula pedig még arra is óvatos kísérletet tett, hogy a magas irodalmi alkotásokból, sőt a már klasszikusok műveiből is felmutassa a Gyulai-képből kilógó, de a mindennapok emberéhez talán közelebb kerülni tudó költeményeket.

Nem telt bele tíz év, és az orfeumi kuplédalokban (melyek nagyrészt ugyancsak komoly írók és költők körmölték, mint ahogy az a *Nyugat* idején is ugyanígy lesz majd) már olyan malackodó verssorok köszöntek vissza, amelyek eddig csak a magánéleti, a baráti és esetleg a diákköri fiú- és férfitársaságok borbélyos, szivarfüstös és vérekes szemű éjszakai összejövetelein voltak megengedhetőek.³⁴ Mert hogy létezett egy felszín alatti, rejtőzködő, a pornográfiától sem visszariadó irodalom, az bizonyos, hiszen a Reviczky-hagyatékban találtam egy feltehetően a 70-es évek elejéről, Reviczky diákkorából származó, gyönyörű, kalligrafikus írással rajzolt szöveget, melyet strapabíró, vastag lapra írtak, nagy margóval, melynek ésszerűségét nyomban beláthatjuk a millió körbefogdosott ujjnyomot szemlélve:

Vetkezz hamar! Le azt az inget!
 Nézd én is már Ádám vagyok.
 Hogy duzzad, hogy pirul, tekintsed,
 Amit legjobbat adhatok.
 Dobd szét a lábad s vedd kezvedbe,
 Hogy célját gyorsan lelje meg.
 Fond czombjaid fölérem keresztebe,
 Hogy jobban élvezhesselek.

Már bent van; egymást éri bőrünk.
Első lökés... arczod tüzel
Éggel most és földdel nem törődünk,
Csak azzal, hogy mikor sül el.
Gyorsabbak egyre a lökések
Szemed izzó kéjtől ragyog
Tíz ujjadat húsomba vésed
Várván az édes harmatot.

Lassan... szempillád im lezártad
És elfojtád lélekzedet.
Legdrágább nedvi a világnak
Beléd mint láva ömlenek
Szilajon cibálsz, esdekelni
Kezdesz: tovább, még szomjazom
Csak pillanatra hagyj pihenni
Mindjárt, azonnal folytatom.

Pihenj! Remélj! a felhő még telt,
Nem sokáig könnyezik,
Ahonann az a nedv kivált.
Onnan többszörre is telik.
Mint rózsát, érzelek kinyilni.
Lefejtve rólam két karod
S pihegve nem győződ beszívni
A létfentartó harmatot.³⁵

Miközben tehát a magas irodalomban az erotika sokáig csak a mélyáramokban húzódott meg, s az irodalomnak e szintjén a 19. század utolsó harmadában nem volt illendő ilyesmiről írni, sőt az akadémikus irodalom egyenesen tiltottnak ítélte az erotikus témákat vagy az arra való utalásokat, addig a magyar írók egyre szélesebb csoportja – nemegyszer kényszeredett – kirándulásokat tett az irodalom alsóbb rétegeibe, s ott egyre bátrabban és szóki-mondóbban beszélt a magas irodalomba nyíltan be nem engedett témákról. A kényszerűségből alkalmi ponyvaszerzővé lett írók pedig beleöntötték, beletáplálták a ponyvairodalomba a korabeli új orvostudományi, később lélektani, szexuálpszichológiai, szociológiai stb. ismereteik³⁶ vulgarizált gyümölcseit is. Az ezektől az íróktól származó tömegirodalmi termékekben tehát a legmo-

dernebb nézetek csírái ugyanúgy megjelentek, mint a legújabb felvetődő témák, mentalitástörténeti változásra utaló jelenségek.

Azt is mondhatnám tehát gonoszkodva, hogy Gyulai rigorozitása, szűk korlátok közé kényszerített irodalomfelfogása és irodalompolitikai hatalomgyakorlása éppen az olyannyira tagadott és elítélt irodalmi megújulás és modernitás szolgálatába sodródott. Nem lehet némi egészséges kajánság nélkül gondolni arra, vajon mit szolt volna Gyulai Pál, ha valaki azt vágta volna a szemébe, hogy neve (például) kapcsolatba hozható a szerelmi topozok 19. századvégi áterotizálásának folyamatával.

„A hatalom többnyire úgy képződik, mint a kígyó fején az úgynevezett kígyókő, – a többi kígyók nyálától” – írta egyszer, nagyon régen Mikszáth Kálmán.³⁷ Csak az a baj, hogy több mint száz év múlva igen kétséges, hogy ki volt a kígyó, s ki, aki csak nyáladzott.

Jegyzetek

¹ MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, 30, *Elbeszélések*, IV, 1878–1880, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1965, 23–28.

² OSZK Kt. Analekta Lit. 5128.

³ A „népnemzeti” fogalmát és ideológiáját elsősorban Gyulai Pál alkotta meg, aki szerint a magyar irodalom csak úgy emelkedhet európai színvonalra, ha nemzeti jellegét a népiesség teremti meg, és ha forrásnak a népnyelvet és a népköltészetet használja, s mindezt harmonikus és emelkedett, eszményítő és nevelő hatású művekben fejezi ki. Az irodalmi fejlődés betetőzésének Petőfi költészetét (kivéve a forradalmi, az erotikus és a túlzottan átfűtött szerelmi verseket), és leginkább Arany János 1840–50-es évekbeli epikus költészetét tartotta. Feladatának tekintette a nemzeti egység szellemének óvását, az európaiságot magába olvasztó nemzeti irodalom művelését. A költészetben az önmérséklő, higgadt és érzelmektől megtisztult hangot kedvelte. Az irányzat szellemi atyja és vezetője tehát egyértelműen Gyulai Pál volt, aki még – az írói kör „emlélmájaként” felmutatott – Arany Jánost is mindinkább megpróbálta a modernebb poétikai próbálkozásoktól eltéríteni és Arany 70-es évekbeli lírai költeményei publikálását megakadályozni. A hagyományos (és főként általa misz-

tifikált) Arany-képtől különböző, izgalmaival kecsegtető költői vállalkozásait nemcsak hogy meglehetősen fagyosan fogadta, de rosszalását azzal is kifejezte, hogy bizonyos műveket teljesen elhallgatott és elhallgattatott. A fiatalabb generációk alkotásait pedig csak nagyon megszűrve vagy alig közvetítette neki, a 70-es évek második harmadától, felétől ugyanis Arany már alig egy-két órát olvashatott, mely rövidre szabott idő alatt a fia, Arany László és (főként) a Gyulai által előre odakészített olvasmányokat nézte át. (Erről bővebben l. korszak-összefoglalásomat a *Magyar Kódex*, 5, *Osztrák–Magyar Monarchia, Magyarország művelődéstörténete 1867–1918*, lektorálta KERÉNYI Ferenc, SZÖRÉNYI László, Bp., 2001, 131–182.)

⁴ 1867-ben akadémikus, 1870-től az Akadémia Irodalom- és Nyelvtudományi Osztályának titkára lett. 1873-tól szerkesztette a szűk tudós társadalomnak szánt *Budapesti Szemlét*, mely Krúdy megfogalmazása szerint „a nyilvánosság kizárásával jelent meg.” Toldy Ferenc halála után, 1875-ben ő ült be a megüresedett budapesti egyetemi professzori székébe, s 1879-ben a Kisfaludy Társaság elnöki pozícióját is elnyerte. Hatalmának méltó bizonyítékául az amúgy jellegű akadémiái pályadíjakat szinte mindig ugyanaz az írói kör nyerte el, akik melleleg bírták Gyulai Pál pokoli nehezen osztogatott barátságát is (Szász Károly, Lévy József). Ugyanez játszódott le a Gyulai gründolta könyvkiadási piacon is: az Athenaeum, az akadémiái körök kiadója elsősorban a „belső tagok” munkásságát vagy az általuk fordított, szerkesztett, összeállított stb. köteteket javasolta kiadásra. 1884-ben a *Szemle* névtelen (valószínűsíthető szerzője egyébként Reviczky Gyula), de általános vélekedést jellemző szerkesztői cikkében például ez írta: „Az ideai pályázatok az akadémia fejére a támadások egész özönét zudították. Ezekre felel Gyulai Pál a »Budapesti Szemle« legújabb számában. Aki az ő gondolkozásmódját ismeri, az bátran megkímélheti magát a fáradságtól, hogy e cikket elolvassa. Rázogatása az oroszlanbőrnek oly hangok kíséretében, melyek senkit sem hagyhatnak tévedésben aziránt, hogy *nem* oroszlantól származnak. [...] Annyi bizonyos, hogy az akadémia első osztálya, nem a nemzeti irodalom színe-javát foglalja magában, de mindazokat, kik vagy családi vagy társadalmi összeköttetés útján, annak hangadó embereivel benső viszonyban vannak. De nem ez a legnagyobb baj. Az irodalomtörténet bizonyossága szerint írói klikkel gyakran hoztak üdvös eredményeket létre, és ellensúlyozták a hibákat, melyeket a kívülük álló jelesebb írók mellőzése által elkövettek.” (*Szemle*, 1884, május 7., 19. sz., 7.)

⁵ Mikszáth Kálmán a századvég Gyulai-képét hasonlóan fogalmazta meg: „Ah, mit érezhet ez a kis emberke, mikor magas cilinderével, nagy botjával, rendes kéziratnyalábjával végigmegegy az utcákon s utána susogják: Ez döfte le Jókait! Ez szúrta agyon Dóczyt! Ez sujott egyet Kossuth felé! [...] Nem igazságos ő; [...] ahol ő uralkodik, a klikk-szellem labodája veri fel, tehetségtelen embereket hoz be, néha csak azért, hogy velük tehetségeseket szorítson ki.” Móra Ferenc pedig már a 20. század elején: „Gyulai Pál [...] vak dühvel lekaszabolts és lekaszaboltsatott mindent és mindenkit, akiben megcsillant is a tehetőség.” Gyulai valóban, a szó szoros értelmében végiggyalogolt a magyar irodalmon: a 60-as évek elején nekiugrott a Zilahy Károly vezette, a romantikához visszaforduló lírikus körnek, majd az újromantikus drámaíróknak (Rákosi Jenő, Csiky Gergely). Lekezelően és lekicsinylően szolt Vajda Jánosról, és üldözte, amíg élt. Fullánkossal nyelvvel évtizedeken keresztül szolta le Jókai minden sorát. A fordítási irodalom olyan, máig fontos alkotásainak mutatott ajtót, mint Bérczy Károly *Anyegin*-fordítása vagy az Ábrányi Emil magyarított *Don Juan*. Nekitámadt a „nagy apák” kiábrándult fiainak, s kíméletlen hadjáratot indított a dezillúziós (verses) regények ellen (TOLDY István: *Anatole*, ARANY László: *A délibábok hőse*, ASBÓTH János: *Álmok álmodója*).

⁶ Ezt a megvilágító erejű, meglepően modern szóhasználatot Kőszeghy Péter alkalmazta – egészen más kontextusban – egy Balassi költészetéről szóló, kiváló előadásában – a kifejezést tőle kölcsönöztem.

⁷ Gyulai nem pusztán elvi alapon intézett támadást ellenfelei ellen, hanem egzisztenciálisan is igyekezett tönkretenni őket. Az erdélyi származású Márki Sándort például – akit a pesti bölcsészkaron még lehetséges felkaroltjának gondolt, miután hiába figyelmeztette többször is, hogy maradjon a történelem mellett s fejezze be a költészetel való kokettálást – mikor ő mégis kitarott műzsa mellett, sőt azzal is megfejtette ellenkezését, hogy éppen Dózsa Györgyről írt drámát, Gyulai módszeresen elűzte a fővárosból: az addig felkínált álláslehetőségek hirtelen mind bezárultak előtte. A marosvásárhelyi Petelei Istvánt többször magához hívatta, de első megjelent írásai után megpróbálta meggyőzni, hogy hagyjon föl magányos hőseinek lelkét boncolgató írásaival. Ahogy Petelei egy Jakab Ödönnek írt levelében emlékezett: „Barátsággal bizonyította meg nekem, hogy de silány mindaz, amit én firkáltam, hogy nincs abban egyetlen igaz vonás, be sötét, derületlen, unalmas.” Petelei azonban nem hagyta abba „derületlen” novelláinak írását.

⁸ Kevesen tudják, hogy a vitát valójában nem Arany János kezdte, hanem először éppen a fiatal költőcsoportosulás kezdte feszegetni a kozmopolitizmus és a nemzeti jelleg kérdésének vizsgálatát. A *Figyelő* című újság – melynek szerkesztője Szana Tamás, korrekora pedig Reviczky Gyula volt – köré csoportosuló írók már korábban folyamatosan tárgyalták és évekig napirenden tartották a kérdést. A korai időszakban, azaz a 70-es évek elejétől legvehemensebben Endrődi Sándor, a költőnemzedék egyik legtehetségesebb tagja nyilatkozott az akadémikus irodalom és a népnemzeti irány erőszakosan követelt nemzeti vonala ellen (pl. *Egyéni nézetek*, *Figyelő*, 1872, június 23, 25. sz. 289–191; június 30, 26. sz. 301–303.). Hosszú évek (legalább öt) teltek el, amíg az akadémikus irodalom egyáltalán meghallotta és válaszra méltatta őket, s ebben nagy szerepet játszott az, hogy a Gyulai által már-már mániákusan gyűlölt Jókai Mór elvállalta a Petőfi Társaság elnöki tisztét, melyet Gyulai egyértelműen az akadémikus irodalom elleni támadásként fogott föl. A hosszadalmas vitában sokan fölszóltak és megnyilatkoztak; a „kozmpolita irány” mellett állt ki – Reviczky és Endrődi mellett – pl. György Aladár, Mikszáth Kálmán, Palágyi Menyhért, Rudnyánszky Gyula, Komjáthy Jenő, Kiss József, Szana Tamás.

⁹ Ezt erősíti meg az a tény is, hogy 1877 augusztusában Arany versének megírásával egyidőben Gyulai Pál az *Újabb költői beszélyeink* című írásában intézett támadást a fiatal költők ellen. (Budapesti Szemle, 15, 1877, szeptember-október, 203–212.)

¹⁰ Gyurgyák János kiűnő könyvében kimutatta, hogy a bevándorlók lélekszáma korántsem volt olyan mértékű, mint ahogy a kortársak azt érezték. Sokkal erőteljesebb volt az a migrációs folyamat, amelynek tagjai továbbvonultak Nyugat-Európa és az Újvilág felé. Finom elemzését adta annak is, „miért érezték mégis a kortársak úgy, hogy folyamatos és hatalmas méretű galíciai bevándorlás zajlik.” – GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon*, Bp., 2001. (GYURGYÁK 2001.) Különösen: 76–79.

¹¹ A kozmopolita-vita történetének részletes és árnyalt bemutatását, s különösen Reviczky Gyula – aki versben és cikkekben válaszolt Arany versére – központi szerepének elemzését a nemrég elkészült REVICZKY Gyula *Összes versei* kritikai kiadásának jegyzetapparátusában adtam, melynek lektora KERÉNYI Ferenc, valamint részletes feldolgozásán most is dolgozom. (A kötet előreláthatóan 2003 felében jelenik meg a debreceni Csokonai Könyvtárban.) Érdekes módon a kozmopolita-vita körüli kutatások az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején kezdődtek meg, s nyilván éppen a kedvezőtlen

politikai változások állították is meg. Elsősorban Komlós Aladár (*A „kozmpolita költészet” vitája*, Magyarok, 1948, 9. sz., 574–581.; *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, Bp., 1956. – Érdekes összevetésekre csábít Gyurgyák János Komlós Aladár-értékelése, amely visszakanyarodik a zsidóság asszimilációjának és identitásának kérdéséhez. Vö. GYURGYÁK 2001, 259–262.) és SZIKLAY László (*A századvég ellenzéki irodalmának történetéből*, Bp., 1955.) nevét kell megemlíteni, akik megtették a kutatásban a kezdő lépéseket, megkérdőjelezték a Gyulai által összekovácsolt korszakkép valóságosságát és kísérletet tettek egy igazabbnak bizonyuló korszakkép felvázolására, még akkor is, ha – különösen Sziklay László munkássága – erősen magán viselte saját korának jegyeit. Gyulai pályakezdésével SOMOGYI Sándor foglalkozott (*Gyulai és kortársai. Fejezetek egy negyedszázad irodalomtörténetéből*, Bp., 1977.), napjainkban a kolozsvári Gyulai-anyagot Szabó Levente kutatja, de eredményeit eddig még nem jelentette meg.

¹² Az Új Nemzedék körében még kétségtelenül élt a reformkori irodalmi pályázatok misztikus példája, hiszen Petőfi vagy Arany pályanyertes műveikkel egyenesen az irodalmi parnasszusra jutottak fel. Reviczky Gyula például 21 versét küldte el Arany Jánosnak, akit a legnagyobb magyar költőnek tartott egész életében. Kiss József szorgosan kereste Toldy Ferenc barátságát, miután Toldy fölfedezte. 1878. február 17-én adták hírül a lapok, hogy Szász Károly vezetésével az ifjúság koszorúját nyújtották át Arany Jánosnak a Petőfi Társaság tagjai: Váradi Antal, Ábrányi Emil és Neugebauer László. Reviczky legjobb barátja és unokatestvére, Koroda Pál Aranynak ajánlotta első kötetét, *A túlvilág komédiáját*. Érdekes módon ő biztató választ is kapott Aranytól. Koroda egy jóval későbbi visszaemlékezésében (Nyugat, 1929, I, 6. sz., 395–397.) azt állította, hogy személyesen is találkozott a költőfejedelemmel, mikor frissen elkészült könyvét elvitte Aranynak. Ez azonban meglehetősen kétséges, hiszen fennmaradt magánleveleiben egyetlen szóval sem szerepel a sorsfordító találkozás említése, holott egyébként a legapróbb eseményekről is híven tudósította barátját. (A Koroda-hagyatékot az örökös fia kettébontotta, a nagyobb része az OSZK Kézirattárába, kisebb része a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába került.)

¹³ A Schulverein (‘iskolaegyesület’) olyan egyesületek neve, amelyek iskolák és rokon intézmények felállítását, támogatását, így a nemzetiség és a közművelődés ápolását tűzték ki feladatuk. A német-osztrákok – az 1880-ban megszülető osztrák tagegyesület mintájára – megalapították az Allgemeiner deutscher Schulvereint, amelynek szék-

helye Berlinben volt. Az egyesület céljaul azt tűzte ki, hogy a német birodalom határain kívül lakó németek hovatartozását megtartsa, és mindent megtegyen annak érdekében, hogy megmaradjanak németeknek vagy éppen újra azokká lehessenek. E célból iskolákat, könyvtárakat állítottak föl, könyvek és német tanítók útján próbálták felkelteni a németiséghez való tartozás érzését. Az egyesületnek 1883 végén 76 helységben működött csoportja és 9016 tagja volt. A 80-as évek elejétől az erdélyi területen működő Schulverein-egyesületek hihetetlen vehemenciával támadták a magyar kormány nemzetiségpolitikáját, s azzal vádolták a magyar politikai vezetést, hogy erőszakos magyarosítási mozgalmukkal igyekeznek őket ellehetetleníteni. A hisztérikusságot és egyes területeken a hecckampányt sem nélkülöző – főként Erdélyből irányított és tüzelt – mozgalom végül odáig ment, hogy Tiszának Bismarckkal kellett tárgyalnia az ügyről, és megpróbálni igazolnia, hogy Magyarországnak nincs szándékában az erőnek erejével való magyarosítás. A magyar álláspont legfőbb képviselője Neményi Ambrus újságíró lett, aki higgadtabb hangú írásaiiban (*Hungaricae Res*, a Berlinben három kiadást megért *Das moderne Ungarn*, a lipcsei kiadású *Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn*) próbálta meg feltárni és tisztázni a Schulverein-ügy mögött húzódozó politikai tendenciákat, sőt egyes üzelmeikre is fényt derített. Mivel írásait átvették az angol, a német, a francia és az amerikai szaklapok is, valójában nagyrészt neki köszönhető, hogy az európai közvélemény előtt a magyar kormány politikáját úgy-ahogy sikerült tisztázni a vádak alól.

¹⁴ Számuk több százra tehető. Nagyon sok közülük álnév alatt vagy szerzőjének feltüntetésével látott napvilágot.

¹⁵ Lásd erről Hódosy Annamária kitűnő dolgozatának egy részletét, amelyben Arany Jánosnak *A méh románca* című korai verse kapcsán utalt arra, hogy a motívumpáros egyértelműen a deflorációt idézi. Szerzővé (*Ijenn = Íróvá (f)ér(f)ni. Költővé nőni*, Jelenkor, 1998, 65–73.

¹⁶ Elsősorban Bürger és Heine hihetetlen hatása emelhető ki.

¹⁷ Legutóbb Esterházy Péter *Harmonia Caelestis* című regényének 95. fejezetében találtam rá az erotikus motívumra, ahol Esterházy szülei nemi életéről beszél, igaz, itt nem a méhecske, hanem a darázs „nem gondolt semmire” s „lépett izomból.”

¹⁸ Lányok Lapja, 1876, július 23., 14. sz. – az 5. és a 7. vsz. (A vers alcíme: *Gizellának*)

¹⁹ Uo., 1876, március 30., 6. sz., 31.

²⁰ Uo., 1879, április 6., 7. sz.

²¹ A kötetben Arany Jánostól a következő költemények szerepeltek: *A vigasztaló*, *az Összel*, *Regg és est*, *A lepke*, *Az elhagyott lak*, *A méh románca*, *az Itthon*, *A falu bolondja*. Petőfitől a *Virágos kert*, a *Tudod, midőn*, a *Temetésre szól*, a *Szeretném itt hagyni*, *A letarlott*, az *Egy gondolat bánt engemet*, a *Dalaim*, *A virágok és a Szerellemnek* című verset válogatta be Reviczky.

²² *Költők lugasa*, Bp., [1883.], 70.

²³ Uo. 271–272.

²⁴ TURÓCZI Béla, *A Rózsa románca*, Magyarország és a Nagyvilág, 1883. november 11., 39. sz.

²⁵ Uo. 1877, 50. sz., 786.

²⁶ *Pikáns Lapok*, 1883. augusztus 20., mutatványszám.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 1883. október 28., 9. sz.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 1885. január 5., 1. sz., 4.

³¹ Uo. 1885. március 22., 12. sz., 3. *A Tavasz* című vers szerzője Sattanello.

³² Uo. 1885. március 22., 12. sz., 6. A mű Pollux alkotása.

³³ Uo. 1884. május 18., 38. sz., 3.

³⁴ Valószínűleg nagyon kevesen tudják, hogy a Reviczkyék körül kialakult kávéházi körbe szorgosan eljárta Thallóczy Lajos történész is, aki később – mint tudjuk – Ferenc József Balkán-szakértője, a bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója lett. A bécsi Theresianumban magyar közjogot és történelmet tanított. 1883-tól az Akadémia levelező-, 1895-től rendes tagja. A korban számos botrány fűződött nevéhez, hiszen bécsi lakásán működött az ún. „búzártanya”, ahol kötelező volt az obszcén beszéd, az ivászat, s számos följelentés érkezett a városi előjáróságokhoz azt kifogásolva, hogy Thallóczy lakásának ablakaiban – amikor hölgyek egyáltalán részt vehettek a rendezvényeken – pucér nők táncolnak. A búzártanyán a kor számos komoly történésze, írója, színésze és államférfia, politikusa megfordult: Szekfű Gyula, Károlyi Árpád, Takáts Sándor, Réthy László, alias Lóvy Árpád. Thallóczy magánlevelezését szintén nem lehet vértolulás nélkül olvasni. (Bővebben erről: HORÁNSZKY Lajos: *Magyarok Bécsben. Károlyi és Thallóczy Lajos köre*, Bp., 1941, a Thallóczy Lajos Társaság kiadványai 10.) Érzésem szerint hasonló folyamatok valószínűleg a művészeti életben is lejátszódhattak. Tudjuk például, hogy Feszty Árpád festett erotikus, sőt pornográf tárgyú műveket is. Feszty szín-

tén barátságban állt Reviczkyvel, még pozsonyi tanulmányaik alatt ismerték meg egymást.

³⁵ PIM Kézirattára, Analekta V. 4735/38/25.

³⁶ Itt csak nagyon felszínesen tudok kitérni ezekre az orvostudományi és szociológiai újdonságokra. A 19. század közepén elsősorban a közbiztonság és az igazságszolgáltatás kodifikálásának következményeképpen lendült föl a nemi élet elfajulásának kutatása. Alapműként említhető Richard von Krafft-Ebing műve, a hihetetlen gyorsan közel húsz kiadást megért *A nemi élet eltévelyedései*, amely nyomán Magyarországon is egész iskola alakult követőiből (a legjelesebb Dr. Kelen József volt). Érdekes módon a mai napig az erotika, a szexualitás és főleg a pornográfia vizsgálatában más tudományágak: pl. a folklorisztika, az antropológia, a szociológia, a szexuálpiszichológia, sőt a történeti kutatások is sokkal előrébb járnak. Itt csak néhány nevet és művet említve: MALINOWSKI, *Sex and Repression*, Margaret MEAD, *Sex and Temperament*, William Foot WHYTE, *A Slum Sex Code*, Alfred C. KINSEY, Wardell P. POMEROY, Clyde E. MARTIN, *Sexual Behavior in the Human Male*, Antonina Kloskowska művei stb. – A folkloristák már évtizedekkel korábban több erotikus mesegyűjteményt is kiadtak: elsősorban Bernáth Béla nevét kell kiemelni, de ez irányú vizsgálatokat is bőven végeztek: Voigt Vilmos, Vajda Mária, Hoppál Mihály, Nagy Olga, Sz. Morvay Judit. Az utóbbi időben az ezt a témát is érintő irodalomtörténeti és a művelődéstörténeti vizsgálódások is megindultak. Michel FOUCAULT, *A szexualitás története* című alapkönyve mellett nagyon izgalmas tanulmányok készültek Freystädter Flóráról (Kövér György), Lisznyai Damó Kálmánról (Szilágyi Márton), Arany János rejtett erotikájáról (Dávidházi Péter, Hódosy Annamária).

³⁷ MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, 9, *Regények és nagyobb elbeszélések: 1896–1897: Két választás Magyarországon*, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., Akadémiai, 1958 (VI. fejezet: *A csíny*).

Z. KOVÁCS ZOLTÁN

Hallgatni Arany, avagy magyar ember, evés közben

Humoros történet irodalom és gasztronómia kapcsolatára

Az alább olvasható néhány oldal félig komoly, félig viszont: komoly, vagyis „humoros” kísérlet, néhány 19. századi szöveg ürügyén.

*

Berzsenyi Dániel egy 1812-es levelében arról értesíti Kazinczyt, hogy a „jobb és kevesebb” érdekében túl későn szüretelt, így negyszáz akónyi bora a kádakban megfagyott, tönkrement.

Hanem: tegnapelőtt egy kádat irtókapával kivágattam, és alatta valami kis bort találtam, ami valóságos essentia és a méznél édeesebb... Két kádban már forni kezdett a bor, midőn a fagy jött, és ezeknek csak felül a törkölyek fagyott meg, a bornak pedig egyéb baja nem lett, hanem hogy fekete színét elvesztette. Így tanul a vén pap is holtig!

A nem mindennapi kísérletet Berzsenyi monográfusa, Váczy János úgy magyarázza, hogy „Berzsenyi mindent előlről kezdett, mindent elülről tanult, a mindennapi életben úgy, mint a költészetben”. Ennek az újramezítésnek az okát Váczy Berzsenyi karakterében látja, amely már a „niklai remete” külső megjelenésében is szembevetendő. Ahogy Berzsenyi pesti útjainak félszégeit magyarázza:

[a tartózkodások rövideje mellett] Ide járult még alacsony, de köpczös termete, mely már ifjúkorában nagy hajlamot mutatott az elhízásra, ez időben pedig – 1814 körül – egészen elhízott volt; igénytelen arcán a kihült szenvedélyek a melancholiának néhány halvány vonását hagyták, de nem feltűnőeket; dús fekete haja, szakála és bajusza a természet ősi erejét mutatták.